ڕێبازی ڕۆمانسی و گزنگی ڕۆمانسییەت
لە شیعری کوردیدا

کەریم شارەزا

سەرەتا

بەرلەوەی بکەوینە سەر باسی ڕێبازی ڕۆمانسی لە ئەدەبدا، وا باشە بزانین وشەی ڕۆمانسییەت چییە و لە چییەوە هاتووە؟

بەپێی دارشتنی وشەکەی (ڕۆمانسییەت)، یان (ڕۆمانتیک)، یان (ڕۆمانتیزم) لە وشەی (ڕۆمانیۆس: Romanius)ەوە هاتووە کە بەو زمانە ئەدەبییانە دەگوتران کە لەزمانی لاتینی کۆن بوونەوە و لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لە ئەورووپا بە دیالێکتە ناوخۆییەکانی زمانی ڕۆمانی کۆن، یان زمانی (لاتینی) کۆن دەگوتران.

ئەو دیالێکتە ناوخۆییانە نەبوون بەزمانی پەتی و بەزمانی ئەدەبیات و نووسینی نەتەوەکانیان تا سەرەتای سەردەمی بووژاندنەوەی ئەورووپا کە پێی دەگوترێ ڕێنیسەنس (Renaissance) ئینجا بوون بەزمانی سەربەخۆی ڕۆشنبیری و ئەدەب و زانست بۆ ئەو نەتەوانەی پێی دەدوان، ئەو زمانانەش ئەمانەبوون:

[فەرەنسی، ئیتالی، ئیسپانی، پورتوگالی و ڕۆمانسی] کە ئەمەی دوایی ناوی زمانێکە و بەشێکی دانیشتوانی سویسرا پێی دەدوێن، بۆیە ئەدیبە ڕۆمانسییەکان ئەو ناوەیان بۆ ڕێبازەکەیان هەڵبژارد تاکو خۆیان و ئەدەبی نەتەوەکەیان لە مێژوو و ئەدەب و ڕۆشنبیریی گریک (یۆنانی کۆن) و لاتینی کۆن جودا بکەنەوە، کە ئەدەبەکەیانی بەجارێک بەکۆت و زنجیری دابو دەستوور و نەریتی کۆن بەستبووەوە(١). دەیانویست خۆیان لەو کۆتانە ڕزگار بکەن و جڵەو بۆ ئەندێشە و سۆزی دڵ و دەروونیان شل بکەن و قاڵبی کۆنی ڕوخسار بشکێنن و جوانی و بەهای جوانی بکەن بەخاسیەتێکی سەرەکی بەرهەمی ئەدەبییان.

خاسییەتەکانی ڕێبازی ڕۆمانسی

هەر ڕێبازێکی ئەدەبی جۆرە خاسییەتێکی تایبەتی خۆی هەیە و لە ڕێبازێکی دیکەی جودا دەکەنەوە و ئەگەر بمانەوێت بەراوردێکی خێرا لە نێوانی ڕێبازی کلاسیک و ڕۆمانسیدا بکەین، ئەوە دەتوانین خاسیەتەکانیان لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەستنیشان بکەین:

١- لە ڕێبازی کلاسیکیدا ئەقڵ سەرچاوەی هەموو داهێنانێکە، کەچی لە ڕێبازی ڕۆمانسیدا سۆزی دڵ و دەروونی شاعیر و هونەرمەند سەرچاوەی هەموو جۆرە داهێنانێکی ئەدەبی و هونەرییە.

٢- لە ڕۆمانسییەتدا تاک و خودی شاعیر و هونەرمەند و تاقیکردنەوەی تایبەتی ئەدیب و هونەرمەند

دەورێکی سەرەکی لە کرداری خوڵقاندن و داهێنانی ئەدەبی و هونەریدا دەبینن، کەچی لەکلاسیکدا تاک و خودی شاعیر و هونەرمەند ئەو دەورە نابینن و دابودەستوور و قاڵبی کۆن پەیڕەو دەکرێن و نابێت لێیان لابدرێت.

٣- لە ڕۆمانسییەتدا سروشت و دەوروبەری شاعیر و خاکی وڵاتەکەی و مەڵبەندی ژیانی، گرنگییەکی تەواویان پێ دەدرێت کە ئەمە لە کلاسیکدا پشتگوێ دەخران، چونکە ئەدەب لەلای ئەوان کردارێکی جوانکاریی گشتی بوو، بۆ هەموو دەوروبەر و کەسێک دەستی دەدا، بەبێ گوێدانە سروشت و خاکی نیشتمانی شاعیر و ئەو کەسانەی کە شیعرەکانی دەخوێننەوە.

٤- لە شیعری ڕۆمانسیدا بایەخ بە کەلەپووری نەتەوایەتی دەدرێ و پاشماوە دێرینەکانی وەک کەرەستە و ڕەمزێکی نەتەوەیی بەهێز و پیز لەناو هەیکەلی ئەو ئەدەبەدا سەیر دەکرێن، کەچی ئەو دیاردەیە لەناو شیعری کلاسیکیدا بەدی ناکرێت و پشتگوێ دەخرێت.

٥- لە شیعری ڕۆمانسیدا سۆز و ئەندێشە دەورێکی سەرەکی لە داهێنانی بەرهەمەکەدا دەبینن، کەچی لەکلاسیکدا سەرچاوەی هەموو داهێنانێکی هونەری و ئەدەبی ئەقڵ و ویستی هۆشیارانەی شاعیرە.

٦- ڕۆمانسییەت بەشێوەیەکی گشتی ڕێبازی ئەدەبی بۆرژوازی تازە پێگەیشتووە، بۆیە هێرشی بردووەتە سەر هەموو ڕەوشت و نەریتێکی پێش خۆی کە لە خزمەتی دەرەبەگایەتیدا بووە، کەچی ئەدەبی کلاسیکی ئەدەبی ئەرستۆکراتیەت بووە، بۆیە چاودێری هەموو ئەو دابونەریتانەی کردووە کە لە بەرژەوەندیی قۆناغی دەرەبەگایەتیدا بوون(٢).

دوای دەستنیشان کردنی ئەو خاسییەتانەی ڕێبازی ڕۆمانسی و ڕێبازی کلاسیکی لە ئەدەب و هونەردا، دەتوانین بڵێین: «کلاسیک چ لە ئەدەبدا و چ لە هونەردا هەموو خوڵقاندن و داهێنانێک لە سەرچاوەی ئەقڵەوە وەردەگرێت، ڕۆمانسییەتیش ئەو داهێنان و خوڵقاندنەی لە ڕێگەی سۆز و ئەندێشەوە وەدەست دێنێت، بۆیە کلاسیک بەدوای ڕاستیدا دەگەڕێ و (ڕۆمانتیک)یش بەدوای جوانیدا(٣).

لەلایەکی دیکەشەوە شاعیری ڕۆمانسی بەدرێژایی تەمەنی لەلایەنی جوانی ئەم ژیانە ورد دەبێتەوە و بەشێوەیەکی ڕێک و ڕەوان پیشانی دەدا. ڕۆمانتیک ڕوویەکی دەداتە ئەدەبی خۆماڵی چ لە بارەی وشەوە و چ لە بارەی کێشەوە، ڕووەکەی دیکەشی لە سروشت دەکات و بەجوانی پیشانی دەدات(٤).

ئێمە بەرلەوەی بکەوینە سەر لێکۆڵینەوەی سەرهەڵدانی شیعری ڕۆمانسی لە ئەدەبی کوردیدا، دەبێت ئەو ڕاستییە دەربڕین کە سەرهەڵدانی ڕێبازێکی ئەدەبی، یان هونەری لەلای هەموو نەتەوەیەکی ئەم جیهانە لە ماوەیەکی دیاریکراوی وەکو یەکدا نابێت، بەڵکو بەپێی باری مەوزووعی وڵاتێک بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت. بەواتایەکی ڕوونتر بڵێین: ئەو ڕێبازە ڕۆمانسییەی کە لە ئەورووپادا دروستبوو، یەکەم جار لە ئینگلتەرە لەسەردەمی شەکسپیرەوە (١٥٦٤-١٦١٦) سەری هەڵدابوو، بەڵام تا نەگەیشتە دوا دوای سەدەی هەژدەم لەسەردەستی شاعیرە لاوەکانی وەک وردزۆورس (١٧٧٠-١٨٥٠)، شیللی (١٧٩٢-١٨٢٢) و کیتس (١٧٩٥-١٨٢١) و لۆرد بایرۆن (١٧٨٨- ١٨٢٤) بە تەواوی نەچەسپا، ئەو ڕێبازە نوێیە هەر لەو ماوەیەدا لە ئەڵمانیا لەسەردەستی شاعیری ناوداری وەکو گۆتێ (١٧٤٩- ١٨٣٢) و شیللەرەوە (١٧٥٩- ١٨٠٥) دامەزرا و دوای ئەو دوو وڵاتانەش فەرەنسا زۆر لەسەرەخۆ بەرەو پیری ئەو بزووتنەوەی ڕۆمانسییە چوو، هەرچەندە لەسەردەمی جان جاک ڕۆسۆوە (١٧١٢- ١٧٧٨) سەری هەڵدابوو، بەڵام تا سەرەتای سەدەی نۆزدەم بەچاکی نەمەیی و جێی خۆی لە ئەدەبی فەرەنسیدا نەکردەوە و شاعیر و ئەدیبی ناوداری وەک لامارتین (١٧٩٠-١٨٦٩) و ڤیکتۆر هۆگۆ (١٨٠٢- ١٨٨٥) نەبوونە سوارچاکی ئەو ڕێبازە(٥).

دوای چەسپانی ئەو ڕێباز و بزووتنەوە ئەدەبییە ڕۆمانسییە لە ڕۆژئاوادا وردە وردە بەرەو ڕۆژهەڵات هات و کەوتە ناو ئەدەبی ئەو نەتەوانەی ژێر چەپۆکی حوکمی عوسمانی و لەدوای بڕانەوەی یەکەمین جەنگی جیهانیشدا بە تەواوی چەکەرەی کرد و لە ئەدەبی کوردیشدا ڕەنگی دایەوە.

ڕۆمانسییەت لە شیعری کوردیدا

هەروەک لەمەوبەر دەرمانبڕی، شیعری ڕۆمانسی لە ئەدەبی کوردیدا لەدوای یەکەمین جەنگی جیهانی بەپێی

بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی خوڵقاو خاسیەتییە سەرەکییەکانی ئەو بزووتنەوەیەی ڕۆمانسییەت بە تەواوی مەیی و خۆی چەسپاند و دەستەیەک لە شاعیرە ڕووناکبیرەکانی کورد کەوتنە سەر ئەو ڕێبازە ئەدەبییە نوێیە، بەتایبەتی ئەوانەی لە قوتابخانەی فەرمی دەرچوو بوون و ڕووناکبیریی نوێیان وەرگرتبوو و تارادەیەکیش شارەزاییان لە ئەدەبی بێگانە وەرگرتبوو. لەوانە پیرەمێرد (١٨٦٧- ١٩٥٠) دیارترین نوێنەری مژدەبەخشی ئەم ڕێبازەی ڕۆمانسی بوو، لەماوەی نێوانی هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانیدا، چونکە بنچینە و سەرچاوەی داهێنانی شیعر لەلای پیرەمێرد سۆز و ئەندێشە ڕۆمانسییەکەی بوون، ئەمە لەبارەی ناوەرۆکەوە، دیسان لە بارەی فۆرمیشەوە پیرەمێرد خۆی لە کێشی عەرووزی عەرەبی لاداو گەڕایەوە سەر کێشی خۆماڵی کوردی واتا: کێشی هیجا (پەنجە)(٦) وەک هۆنراوەکانی «بەیانی بوو لە خەوستام کە ڕوانیم بەفرە باریوە» و «جاران دە ڕۆژ بە حەچە حەچە و بارە بەریەوە» و «ئەستێرە بەرزەکان» و گەلێک شیعری دیکەی.

کەواتە: گەڕانەوەی شاعیری کورد بۆ سەر کێشی خۆماڵی کە شیعری فۆلکلۆری ئەو خاسیەتەی پاراستبوو، نیشانە و خاسیەتێکی سەرەکی ڕێبازی ڕۆمانسی بوو لە ئەدەبی کوردیدا، کە پیرەمێرد لەگەڵ شێخ نووری شێخ ساڵح (١٨٩٦- ١٩٥٨) و گۆران (١٩٠٤- ١٩٦٢)دایان هێنا و فایەق بێکەسیش (١٩٠٥- ١٩٤٨) لە هەندێک هۆنراوەی ناوداری وەک «ئەی مانگ من و تۆ هەردوو هاودەردین» پەیڕەوی کردن و مامەند کەرکووکی و دواتریش یوونس دڵدار (١٩١٨- ١٩٤٨) و ئەحمەد دڵزار (کۆیە: ١٩٢٠) و ئەحمەد هەردی (١٩٢١- ٢٠٠٦) بوون بە سوارچاکی مەیدانی ئەو ڕێبازەی ڕۆمانسی.

ئەگەر بمانەوێت هەندێک سیماو خاسیەتی شیعری ئەو ڕێبازە نوێیەی ئەدەبی کوردی لەو قۆناغەدا دەستنیشان بکەین، ئەوە جگە لەو نموونانەی پیرەمێرد گەلێک نموونەی دیکەیشمان هەیە لە شیعری شاعیرانی ئەو ڕێبازەی ڕۆمانسی. دەتوانین چەند هۆنراوەیەکی شاعیری نوێکار شێخ نووری شێخ ساڵح بەتایبەتی هۆنراوەکانی «ژیانی ئادەمیزاد» و «پەپوولە» و هی تر بکەین بە بەڵگەی بۆچوونەکەمان.

* شێخ نووری لە هۆنراوەکەی «ژیانی ئادەمیزاد»دا بە هەست و سۆزێکی ڕۆمانسییانە و ئەندێشەیەکی سەرەڕۆ دێرە شیعرەکانی دادەڕێژێ و لە بەشێکیدا ئەمە هاتووە:

لە ناو شەپۆلی خەما، سەرنگوون و بێ ئارام
بەکێوی سەختی ژیانا، بەپێ بە چنگەڕنێ
خەریکی هەڵمەتی سەرکەوتنە بگاتە مەرام
لەپڕ نشێوی کلۆڵی بواری لێ ئەتەنێ
بەداوی یەئس و ئەلەم، تار و پۆی لە ئێش و لەزام(٧)

ئەم پارچە شیعرە لە ڕووی سۆز و ئەندێشەوە تابلۆیەکی گەش و گۆڵی شیعری ڕۆمانسی تازە چەکەرە کردووی ئەدەبی کوردییە و ژیانی ئادەمیزاد لەناو شەپۆلی غەم و سەرنگوونی و سەرکەوتنی بەسەر کێوی سەختی ژیان و گوزەرانی پڕ مەینەتی دەردەبڕێت، کە چۆن لە پڕێک کلۆڵی بواری هاتوچۆی لێ دەتەنێت. شێخ نووری بەم کارە هونەرییەی تابلۆیەکی شیعری خوڵقاندووە و لەجۆری جووڵاوە و بە هەستەکانی بینین و بیستن وەردەگیرێت.

دوای (شێخ نووری)یش (گۆران)ی شاعیری نوێکار پانتاییەکی گەورەتری لە شیعری نوێی کوردیدا داگیرکرد و دەتوانین دوو هاوینە گەشتەکەی ئەم شاعیرە هەست ناسکە (گەشتی هەورامان) و (گەشتی قەرەداغ) و هۆنراوە پڕ سۆزەکانی (ئافرەت و جوانی) و (ڕەوتێکی جوان) و (جوانی بێ ناو) و گەلێک نموونەی دی بکەین بە بەڵگەی ئەم لێکدانەوە و بۆچوونانەمان.

هەروەک زانراوە، ئەدەبی کلاسیکی فەرهەنگێکی نەگۆڕی بۆ وشە و پێوانەی جوانکاریی ڕەوانبێژی بووە، خاوەنی قاڵب و فۆرمێکی سنووردار بووە بۆ شیعردانان و نەدەبوایە شاعیر لێیان لابدات، کەچی گۆران خۆی لەو دابو دەستوورە کۆنە ڕزگار کردووە و جڵەوی بۆ هەست و سۆز و ئەندێشەی خۆی شل کردووە، بەبێ ئەوەی گوێ بداتە هیچ دەستوورێکی کۆن و دابونەرێتێکی باوی ئەو سەردەمە. هەروەک لە دێرە شیعرێکیدا دەڵێ:

مانگی بەجێماو لەسەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو(٨)

ئەو دەربڕینەی گۆران کە لەنێوە دێری یەکەمی شیعرەکەیدا دەڵێت:

مانگی بەجێماو لە سەفەری شەو

تا سەردەمی گۆران هیچ شاعیرێکی دیکەی کورد نەیوێراوە بەم جۆرە لەمانگ بدوێ و بیکات بە یەکێکی

گەڕۆکی سەفەری، کە بە درێژایی شەو لە گەشتەکەیدا بێ، کەچی لە ئەنجامدا بۆ بەیانی لەو گەشتەی بەجێ بمێنێت. ئەگەر دەربڕینەکەی گۆران هەر ئەوەندە بوایە، ئەمە دوور کەوتنەوەیەکی زۆری نەدەبوو لە ڕێبازی کلاسیکی، بەڵام کە لەنیوە دێری دووەمیدا دەڵێت:

زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو

دەبینین ئەو مانگەی لەسەردەمی ئەدەبی کلاسیکدا بەنموونەی پیرۆزی و جوانی خودایی و ڕووناکی دادەنرا و ڕووی ئافرەتی ناسک و جوانی پێ دەچوێنرا، لەلای گۆران دەبێتە زەلیلی دەستی (کەو) و لەترسی قاسپە قاسپەکەی ئەو ڕەنگی زەرد هەڵدەگەڕێت، ئەم دەربڕینەی دوایی شۆڕشێکە لەسەر دابودەستووری کلاسیکی و داهێنانێکی نوێیە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا.

گۆران بە تەواوی لەخاسیەتەکانی ڕۆمانسییەت گەیشتبوو، کە گرنگترینیان ئاوڕدانەوەیە لە سروشت و جوانی و دەرخستی بەهای شتی وردیلەیە لە سروشتدا و لەسەر ئەو بنەمایانە دێرە شیعری ناسکی وەک ئەمانەی خوارەوەی بۆ دەربڕیوین:

گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە
کە لە ژێر سێبەری تووتڕکا خامۆشە

شاعیر بە پەرۆشی خۆی بۆ تاکە تەڵە وەنەوشەیەک دەردەبڕی کە لەژێر سایەی تووتڕکدا بەخامۆشی وەستاوە، بایەخدان بە شتی وردیلەی سەرنجڕاکێش لە سروشدا یەک لەخاسیەتەکانی شیعری ڕۆمانسییە، ئەگەر شاعیرێکی کلاسیکی ناوەرۆکی ئەم دێرە شیعرەی دەربڕیبا ئەوە بۆ هەموو وەنەوشە جارەکە بە پەرۆش دەبوو نەک تەنیا بۆ تەڵە وەنەوشەیەک.

شاعیر لە شوێنێکی تردا دەڵێت:

کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگە شەو
لە بنیا بلەرزێ مرواری زیخ و چەو!
جوانترە لەلای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شڵپ و هووڕ!

شاعیر سەرچاوە ئاویکی بچکۆلەی بەر تریفەی مانگەشەو کە لەبنیدا زیخ و چەوی وەک مرواری تێدا بلەرزێ، لەلای جوانترە لە دەریایەکی گەورەی شەپۆلاوی و بەهەست و سۆزێکی ناسک و ئەندێشەیەکی قووڵ ئەو تابلۆ شیعرییە دەڕازێنێتەوە و سەرنجی خوێنەر و گوێگریان پێ ڕادەکێشێت.

* ئەگەر لەناو هۆنراوەکانی (دڵدار)ی شاعیرەی جوانەمەرگیشدا بەدوای نموونەی شیعری ڕۆمانسیدا بگەڕێین، هەست دەکەین لە هۆنراوەکەی (خەندەکەی بایی)دا باشترین نموونەی ئەو جۆرە شیعرەمان چنگ دەکەوێت:

سەرچاوەی ئەم هۆنراوە ڕۆمانسییەی لە عەشقی کچێکی شۆخ و شەنگەوە سەری هەڵگرتووە و «لەڕووی دارشتن و نەخشاندنی وێنەی شیعری و تابلۆی پڕ لە هەستی شاعیری و لێکچوواندنی چێژداری دەنگ و ڕەنگ و مۆسیقا و هونەرە وردەکانی تری شیعرەوە، هۆنراوەیەکی ڕۆمانسی تەڕ و بڕ و بالآیە» (٩)

ئەم هۆنراوەیەی شاعیر حەوت بەندە و هەریەکەیان لە حەوت نیوەدێر پێکهاتووە و لە بەندی چوارەمیدا شاعیر ئەوپەڕی وشەی ناسک و پڕ سۆز و ئەندێشەی قووڵی لە دارشتنی دێرە شیعرەکانیدا بەکارهێناوە و داوا لە یارە شۆخ و نازدارەکەی دەکات تاکو بێت و لەگەڵیدا پەرستگایەکی پیرۆزی دڵداری بنیاد بنێن و بەم جۆرە تابلۆ هونەرییەکەی دادەڕێژێت.

دە هەڵسە با بیناکەین مەعبەدی پیرۆزی دڵداری
لە تیشکی ڕۆژ، لە شەوقی مانگ، لە ڕەنگی پەلکە ڕەنگینە
کە هەر کامەی بلێیی چاکە لە کردەی قودرەتی باری
نیشانەی کردگارێکە و بناغەی پەیڕەوی دینە
لە شوێنێ پڕ لە هەستی بێ
کەرەستەی خۆشەویستی بێ
لەنێو ئەو باغە بێ جێگەی کە تۆم لێ دیت لەهاوینا

بەراستی دروستکردنی پەرستگەی دڵداری لە کەرەستەی وا ڕەنگین و شەفافی وەک تیشکی ڕۆژ و تریفەی مانگەشەو و ڕەنگی پەلکە زێڕینە، کە سێ دیاردەی جوانی فیزیکین، کارێکی هونەری زۆر جوان و نایاب و داهێنانێکی تازەیە لە دنیای شیعری ڕۆمانسی کوردیدا.

دڵدار لە بەندی پێنجەمی هۆنراوەکەیدا، دوای بنیادنانی پەرستگەی پیرۆزی دڵداری، دێتە سەر ڕازاندنەوەی یارە خۆشەویستەکەی و دەیەوێت لە گەڵای تازە پشکووتووی گوڵی نەسرین، کراسێکی سپی بێ گەردی دامێن شۆڕی وەک (ماکسی ژۆپی بووکێنی) ئەم سەردەمەمانی بۆ دروست بکات و زوڵفە زێڕینەکەی

بەسەر ئەو کراسە سپییەدا چین چین شۆڕ بکاتەوە و ئینجا پەری ئاسمان دەست بەدەستە گوڵی وەنەوشەی بۆ بێنن و تاجە گوڵینەی خواوەندی جوانی بۆ بهۆننەوە و کرنووشی پەرستنی بۆ ببەن:

لە پەلکی تازە پشکووتووی نەژاکاوی گوڵی نەسرین،
کراسێکی سپی بێ گەرد دروست کە شەنگ و دامەن شۆڕ
لەبەرکە و زوڵفی زێڕینت بەسەریا بێتە خوار چین چین
پەری تیم تیم بەڕاز و ناز لە بۆت بێنن بنەوشەی مۆر
بە ئاواز و نەوای تەبجیل
بهۆنن پێچەکەی ئیکیل
ببەن کرنووش، بڵێن ئەی شۆخ، پەریزادەی گزنگی خۆر

دڵدار یارە خۆشەویستەکەی دەمێک وەک کچێکی شۆخی لە توخمی ئادەمیزاد دەردەخات و دەمێکیش دەیباتە ڕیزی حۆری بەهەشت تاکو پەری ئاسمان بێنە لای و تاجە گوڵینەی شاجوانی بۆ بهۆننەوە! لەم دەربڕینە ناسکانەیدا شاعیر جوانترین شیعری ڕۆمانسی بۆ خوڵقاندووین.

دڵزاری شاعیری ڕیالیزمی نوێش بەهەر سێ ڕێبازی کلاسیکی و ڕۆمانسی و ڕیالیزمی نوێدا تێپەڕیوە و لە شیعری ڕۆمانسی گەلێک نموونەی گەش و گوڵی پێشکەش کردووین، لەوانە هۆنراوەیەکە بەناوی (شیعر و خەیاڵ و جوانی) و بەم جۆرە بەند بەند پێشکەشمانی دەکات:

لەژێر سێبەری ڕووناکی ڕۆژا، لەدەم ڕووبارێ
بەپێکی پاکی و خۆشاوی خۆشی، مەستبووم بەجارێ(١٠)

لەوکاتەی کە دەربڕینی [لەژێر سێبەری ڕووناکی ڕۆژا] لە ئەدەبی کلاسیکیدا دوورە لە ئەقڵ، دەبینین لە شیعری ڕۆمانسیدا داهێنانێکی گرانبەهایە و بووەتە وێنەیەکی ناسکی شیعری و [مەستبوونیش بە پێکی پاکی و خۆشاوی خۆشی] دەربڕینێکی گرانبەهای ترە لە ئەدەبی ڕۆمانسیدا، چونکە زادەی ئەندێشەی قووڵی شاعیرە و لە بەندی دووەمدا ئەمە هاتووە:

ئەسووڕامەوە بەسەر بەحریکی سپی و سافی نوور،
ڕای ئەدام بەرەو سەرچاوەی ئاوات، شەپۆلی شعوور

دەربڕینی سووڕانەوەی مرۆڤ بەسەر دەریای سپی و سافی ڕووناکیدا وێنەیەکی شیعری و دەربڕینێکی بەنرخی ئەدەبییە لە شیعری ڕۆمانسیدا، چونکە زادەی هەست و ئەندێشەیەکی ڕەهای شاعیرە و کاتێکیش کەسێ شەپۆلی هەست ڕای دەدا بەرەو سەرچاوەی ئاوات، ئەمەش وێنەیەکی تر و دەربڕینێکی ڕەوانبێژی بەهاداری ترە شاعیر خوڵقاندوویەتی. دوا بەدوای ئەمەش داهێنانی تر لە دەربڕینی شیعری بەم جۆرە دەخوڵقێنێت:

دەنگێکی سپی، عاتیفە لەرزێن، وەک سیحری حەڵاڵ
ئەهاتە بەرگوێم، کەوا ئیلهام بوو، ئیلهام بوو، ئیلهامی خەیاڵ
ئیلهامی پەریی شیعر و جوانی بوو، لە ئاسمانی فەن،
لەسەر شەپۆل و لەرەی ڕووناکی بۆم ئەهات بەن بەن

شاعیر ئیلهامی شیعری لە شێوەی دەنگێکی سپی عاتیفە لەرزێن دەهاتە بەرگوێی و ئەوەش ئیلهامی پەریی شیعر و جوانی بوو لە ئاسمانی هونەرەوە بەند بەند بۆی دەهات و لەدوا دێڕی هۆنراوەکەیشی لە لەوحی خەیاڵ بەوەستایی نەخشی هۆنراوی جوان و ناسک دەکێشێ و بەم جۆرە دەیانخاتە بەر دید و خەیاڵمان:

بە شارەزایی، لە لەوحی خەیاڵ، وەک لەوحی فەننان
زۆر بەوەستایی ئەمکێشا نەخشی هەڵبەستی جوان جوان

بەپێی خاسیەتەکانی ڕێبازی ڕۆمانسی لە ئەدەبدا ئەم پارچە هۆنراوەیەی شاعیر بە نموونە چاکەکانی شیعری ڕۆمانسی کوردی دەژمێردرێت.

ئەحمەد هەردی لە (ڕازی تەنیایی)دا چەپکێکی نایابی لە شیعری ڕۆمانسی پێشکەش کردووین و سەرکەوتنێکی باشی وەدەست هێناوە و بەم جۆرە دەست پێدەکات:

لە تەنیایی شەوی ژینا ئەنێم هەنگاوی کوێرانە
نییە دەستێ دەرم بێنێ لەناو ئەم گۆڕە وێرانە
نییە جوانێ سەری کاسم بنێمە سەر دڵی نەرمی
کە هیلاکی لەشم دەرکا، خەوی سەر باوەشی گەرمی
ئەگێرم چاوی بێ تینم، بەتاریکی شەوا سەرسام
نییە پرشنگی دوو چاوێ کە ڕووناکی بکا ڕێگام
بە غەیری باڵی غەمناکی،
شەوی پڕ ترس و سامناکی.
نییە یەک تۆزە ڕووناکی!(١١)

کۆتایی

ئەم شیعرە بەروبوومێکی ڕاستگۆیانەی تاقیکردنەوەی

پڕ هەستی شاعیر خۆیەتی، بەو وێنە زیندووانە زمانی پڕاوە و دەستی هونەرمەندانەی گەیاندووەتە قوولترین ناخی دەروون و ژیانی بە (شەوە زەنگ) و (گۆڕی وێرانە) هاتووەتە بەرچاو و (هەنگاوی کوێرانە) بنێت و لەو تەنگانەیەدا جوانێک نییە سەری کاسی بخاتە سەر دڵی نەرمی، تاکو هیلاکی لەشی دەرکات و خەوێکی نێو باوەشی گەرمی بکات، لەوکاتەدا چاوی کەم بینی دەگێڕێت لە تاریکی شەودا، کەچی دووچاوێک نابینێ تا رێگای تاریکی بۆ رووناک بکاتەوە جگە لە باڵی غەمناکی و شەوی تاریک بەدەر هیچ تررووسکەیەکی رووناکی نییە(١٢). بەم جۆرە شاعیر ئەم زنجیرە وێنە شیعرییانە بەهەست و سۆز و ئەندێشەی قووڵی رۆمانسییانەی دەخوڵقێنێت و رۆمانسییەتی شیعری کوردی لەسەر دەستی بە تەواوی دەمەبێت.

مەبەستمان نەبوو لەم لێکۆڵینەوە کورتەماندا شوێن پەنجەی هەموو شاعیرێکی هاوچەرخی کوردمان دەربخەین، تا بزانین تا چ رادەیەک شیعری رۆمانسییان سەرکەوتووانە خوڵقاندووە و تا چ رادەیەکیش شوێن پێی خۆیان لەسەر زەمینەی ئەو رێبازە شیعرییە چەسپاندووە، بەڵکو مەبەستمان بوو گزنگێک لە رۆژی رۆمانسییەت لە شیعری کوردیدا بخەینە روو کە ئەو رێبازە چۆن سەری هەڵداوە و وردە وردە پێشکەوتووە و سەرنجی شیعر دۆست و رەخنەگرانی راکێشاوە.

پەراوێزەکان:

١- د. محمد مندور- الأدب و مذاهبه- القاهرة ط٢/ ١٩٥٧، ص٥٤.

٢- د. علي جواد الطاهر ود.عناد غزوان- النقد الأدبي- بغداد ١٩٨٢، ص٦٥، ٦٦.

٣- د. محمد غنمي هلال- الأدب المقارن- ط٥، بيروت ١٩ص٣٦.

٤- عەزیز گەردی- گۆڤاری هەولێر- ژمارە (٤) و (٥)، ساڵی ١٩٧١، ل٢٣.

٥- د. علي جواد الطاهر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤، ٦٥.

٦- د. عزالدين مصطفى رسول- الواقعية في الأدب الكردي- بيروت ١٩٦٦، ل٩٠.

٧- دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح- بەرگی یەکەم، چاپی دووەم ٢٠٠٨، کۆکردنەوە و ساغکردنەوە و لەسەر نووسینی ئازاد عەبدولواحید، ل٤٢٨.

٨- دیوانی گۆران- محەممەدی مەلا کەریم- ب١، بەغدا ١٩٨٠، ل١٣١، ٤٦.

٩- کاکەی فەللاح- کاروانی شیعری نوێی کوردی- بەرگی یەکەم، بەغدا ١٩٧٨.

١٠- دیوانی دڵزار- چاپی دووەم- پێداچوونەوەی ئازاد دڵزار- هەولێر ٢٠٠٦، ل٦٦.

١١- رازی تەنیایی- ئەحمەد هەردی- چ(٢) سلێمانی ١٩٨٤، ل٧٩، ٨٠.

١٢- کاکەی فەللاح، سەرچاوەی پێشوو.

سەرچاوە کوردییەکان:

١- دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح- بەرگی یەکەم- چاپی دووەم- دەزگای ئاراس- هەولێر ٢٠٠٦، ئازاد عەبدولواحید کۆی کردۆتەوە و ساغی کردۆتەوە و لەسەری نووسیوە.

٢- دیوانی گۆران- محەممەدی مەلا کەریم- بەرگی یەکەم- بەغدا ١٩٨٠.

٣- ئەحمەد هەردی- دیوانی رازی تەنیایی- چاپی دووەم- سلێمانی ١٩٨٤.

٤- کاکەی فەللاح- کاروانی شیعری نوێی کوردی- بەرگی یەکەم، بەغدا ١٩٧٨.

٥- عەزیز گەردی- گۆڤاری هەولێر ژمارە (٤)، (٥) ساڵی ١٩٧١.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

١- د. محمد مندور- الأدب و مذاهبه- القاهرة ط(٢) سنة ١٩٥٧.

٢- د. علي جواد الطاهر و د. عناد غزوان- النقد الأدبي- بغداد ١٩٨٢.

٣- د. محمد غنيمي هلال- الأدب المقارن- ط(٥) بيروت ١٩٨٠.

٤- د. عزالدين مصطفى رسول- الواقعية في الأدب الكردي- بيروت ١٩٦٦.